

Развојната замка во срцето на Блуканот

Социо-економски портрет на Гњилане, Куманово и Прешево

5 Јули 2005

Со поддршка од данското Министерство за надворешни работи

Содржина

I.	ВОВЕД	1
II.	ПРОФИЛ НА ПЕРИФЕРЕН РЕГИОН	3
1.	Каде што живеат луѓето.....	3
2.	...и што прават тие.....	5
III.	НАЗАД КОН ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНОТО ЗЕМЈОДЕЛСТВО	6
IV.	ДЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИЈА И ОНИЕ КОИ ЈА ПРЕЖИВЕАЈА	11
1.	Приказани за транзицијата	11
2.	Производството во новиот приватен сектор.....	14
V.	СЕКТОР НА ПРИМИТИВНИ УСЛУГИ	18
VI.	СОСТОЈБА НА ПЛАНИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ	20
1.	Иницијативи на локалните власти.....	21
2.	Политика на централната влада.....	23
3.	Потреба за планирање на регионален развој.....	25
VII.	ПРИЛОЗИ.....	28
	Прилог А: Вработување во ОП по општини (дејални списоци).....	28
	Прилог Б: Вработување во приватниот сектор	31
	Прилог В: Вработување во јавниот сектор	32

I. ВОВЕД

Областа на троеѓето меѓу Македонија, Србија и Косово се наоѓа во срцето на западен Балкан и географски и политички. Како и поголемиот дел од регионот, ова е преобладавајќи рурален предел кој се протега од двете страни на Скопска Црна Гора (или Карадак). Околу половина од 278.000 жители живеат во села, а другата половина во три града: Прешево во Србија, Гњилане во Косово и Куманово во Македонија.

Во последните две декади, економската историја на областа беше во постојан пад. Производствената база изградена за време на социјалистичкиот период сосем исчезна, оставајќи само заергани остатокот на општествените компании кои никој не сака да ги купи. Значаен дел од населението во регионот беше принуден да преживее со земјоделство, работејќи на мали земјени површини во услови кои не се смениле многу за две генерации. За младите луѓе кои сега го притискаат пазарот на труд, шансите за наоѓање работа се екстремно мали.

Затоа не е изненадување што овој регион е извор на политичка нестабилност. Прешево е мнозински албанска општина на крајниот југ на Србија, која на кратко влезе во конфликт во 2001. Кумановската област е етнички мешана, а нејзината преобладавајќи албанска општина Липково беше сведок на некои од најинтензивните борби за време на конфликтот во Македонија во 2001. Според косовските стандарди Гњилане има релативно добри етнички односи, со мешавина од блиски српски и албански села. Сепак, тука имаше насилство против Србите во немирите од март 2004. Сите три области беа субјект на меѓународни посредувачки напори и програми за реконструкција.

Етничките односи се чинат мирни во моментот и нема причина да се верува дека конфликтот е неизбежен. Сепак тешко е да се замисли дека областа ќе остане стабилна без подобрувања на полето на економијата. Младите луѓе без надеж за подобра иднина се лесен плен за екстремистите од сите страни. Во овој дел на Балканот, меѓуетничките тензии и сиромаштијата одат рака под рака.

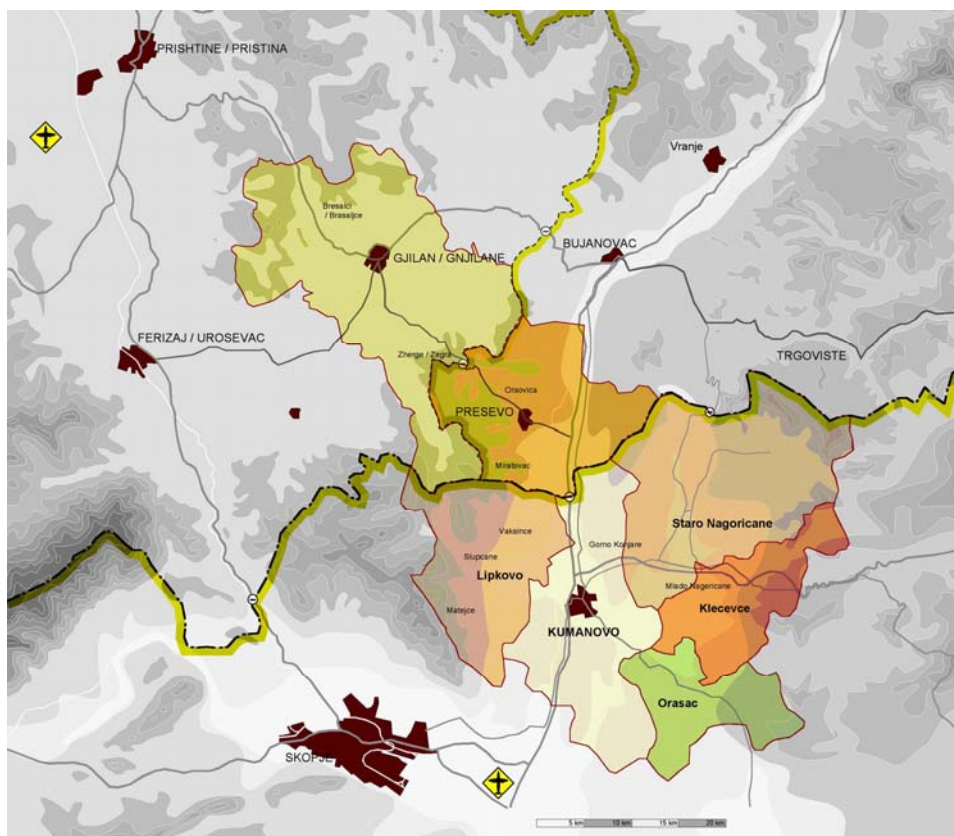
ЕИС ја помина последната година во проучување на економските трендови во регионот и во барање на развојни потенцијали. Поголемиот дел од вестите се лоши. Само некоку од старите општествени претпријатија направиле успешна транзиција во приватна сопственост. Новиот приватен сектор сразмерно мал и во него доминираат продавници, кафулиња и примарни услуги и можат да апсорбираат само дел од работната сила отпуштена од индустријата. Комерцијалното земјоделство е во опаѓање, а семејните фарми не создаваат доволно приходи за реинвестирање во машинерија. По наши проценки, не повеќе од 33 проценти од работоспособната популација се вработени, споредено со просекот на ЕУ од 63 проценти.

Ова е стапицата на развојот во срцето на Западен Балкан. Регионите со ваков економски профил не се атрактивни за приватните инвеститори. Ниту создаваат забележителни приходи со кои би се поддржале јавните инвестиции за развојот. Доколку нема концентрирани напори од централните влади и нивните меѓународни партнери за инвестирање во надминувањето на бариерите на економскиот пораст, регионот ќе продолжи да заостанува позади.

Како и да е, постојат изолирани успешни приказни кои даваат поуки за тоа што е потребно за да се иницира развојот. Мал број на приватни производствени фирми во Кумановската област се издигнаа од пепелта на социјалистичката индустрија, искористувајќи ги предностите на технолошките достигнувања, искусната работна сила и деловните контакти изградени во претходниот систем. Нивниот успех е поврзан со македонските транзициски програми - приватизација и ликвидација на општествените претпријатија - кои му овозможуваа на новиот приватен сектор да гради врз старите напори наместо да почнува од нула.

Секоја од владите има поставено различни политики и стратегии за развој. Сепак, тие се фрагментирани во различни сектори, лошо координирани од различни агенции и неповрзани со буџетските ресурси. Постои итна потреба од интегрирано планирање на развојот, кое ќе ги препознае проблемите во земјоделството, ОП и приватниот сектор кои се во взаемни односи и потребно е да се стават во општа развојна рамка. Остварливите развојни стратегии во регионот мора да се засноваат на солидни анализи на постоечките препреки и можности, градење на трендови кои се веќе видливи во одредени места. Уште повеќе треба да ги претворат целите во оперативни програми соодветни со финансиските ресурси.

Проблемите со кои се соочува оваа област се сериозни, но, квалитативно не се поинакви од оние со кои успешно се справија новите членки на ЕУ и земјите кандидати. Владите во регионот, заедно со новните меѓународни партнери, ќе бидат советувани да ја употребуваат методологијата за планирање на развојот што е можно поскоро, пред социјалните притисоци повторно да се кренат до опасно ниво.

Извор: *инсар* Берлин

II. ПРОФИЛ НА ПЕРИФЕРЕН РЕГИОН

1. Каде што живеат луѓето...

Иако се гранични региони, Прешево, Куманово и Гњилане не се географски далечни. Градовите Куманово и Гњилане лежат само на 35 и 50 км од своите главни градови, исто така и Прешево и Куманово се на пругата што ги поврзува Белград и Солун. Сепак постои забележителен недостаток на вистински информации за то каде се луѓето и како живеат - симптом на недостаток на сериозен ангажман околу економските и социјалните проблеми во регионот. Ние створивме слика преку проценката на најдобрите расположиви извори.

Македонија и Србија спроведоа попис во 2002, меѓутоа последните меродавни податоци за населението на Косово¹ се од пописот од 1981. Проценуваме дека регионот има популација од околу 278.000 луѓе - приближно еквивалентно на средно голем балкански град како што се Љубљана или Нови Сад.

Табела 1: Население во региониот²

Општина	1981	2002					Индекс 2002/1981
		Вкупно	Албанци	Срби	Макед.	Други	
Гњилане	84,085	~105,972	~94,299	~11,623	--	~50	126.03
Прешево	33,948	34,904	31,098	2,984	21	801	102.82
Кумановска област	125,502	137,382	53,651	10,358	67,821	5,552	109.47
<i>Куманово</i>	<i>87,659</i>	<i>103,205</i>	<i>27,290</i>	<i>9,035</i>	<i>61,495</i>	<i>5,385</i>	<i>117.73</i>
<i>Липково</i>	<i>21,586</i>	<i>27,058</i>	<i>26,360</i>	<i>370</i>	<i>169</i>	<i>159</i>	<i>125.34</i>
<i>Сџаро</i>							
<i>Нагоричане</i>	8,713	4,258	1	920	3,331	6	48.87
<i>Клечевице</i>	4,614	1,609	--	24	1,583	2	34.87
<i>Орашац</i>	2,930	1,252	--	9	1,243	--	42.73
Вкупно	243,535	~278,258	179,048	24,965	67,842	6,403	114.26
Во %		100.00	64.35	8.97	24.38	2.30	

Карактеристика на областа е нејзината етничка разноликост и покрај конфликтите во изминатите години. Околу две третини од населението (180.000) се етнички Албанци, кои го градат мнозинството во Косово и областите на јужна

¹ Друг попис беше спроведен во 1991, но, беше бојкотиран од албанската популација во голема мерка.

² Извори: Завод за статистика (Македонија), издадание 2.1.3.30, 2002 *Попис на население, домаќинство и живеалишта, конечни податоци*; Републички Статистички Завод (Србија), бр.295, издание ЛИИ, 24 декември 2002: вконечни резултати од пописот 2002, население по национални и етнички групи, пол и старосни групи во Република Србија, по општини. Податоците за Гњилане се широки проценки произлезени од извадок од податоците на запишаните во основните училишта (30 931 Албанци и 3630 Срби под 15) и податоци од граѓанскиот регистар, Светска Банка ЛСМС, АРЦ извештаи за селата, канцеларијата на локалната заедница и координативниот центар. 18558 албански ученици во основно образование / поделени во 9 школски години = 2062 годишно x 15 = 30930 Албанци под 16 години; на Косовскиот просек, овој сегмент на популацијата прави 32.8 проценти од вкупното население, што води до проценка од 94299 Албанци кои живеат во Гњилане. За оценките за Србите види ЕИС *The Lausanne Principle. Multiethnicity, Territory and the Future of Kosovo's Serbs*, Берлин/Приштина, 7 јуни 2004.

Србија, како и во македонската општина Липково. Има 68.000 етнички Македонци, најмногу во градот Куманово и во трите рурални општини Старо Нагоричне, Клечевце и Орашац. 25.000 Срби се присутни на двете страни на границата како малцинство. Останатите 6.400 луѓе припаѓаат на другите малцинства најмногу Роми.

Областа има три градови: Куманово со 76.275, Гњилане со околу 60.000 и Прешево со 13.426 жители. Што значи дека популацијата е отприлика подеднакво поделена меѓу урбаните и руралните места. (види табела 2).

Интересно е, дека областа покажува и пренаселеност и депопуација во различните делови. Во Кумановската област Македонците и Србите ги држеа поголемиот број од работните места создадени од 1950 и понатаму во општествените препријатија (ОП) и во јавната администрација. За време на 1960те и 1970те, се преселија во толку голем број од селата во градовите, што руралните општини Старо Нагоричане, Клечевце и Орашац станаа буквално раселени. Нивната заедничка популација опадна од 27.117 во 1948 на 7.030 во 2002, губиток од три четвртини³, оставајќи ги позади главно постарите и необразуваните.

Спротивно на ова, со малку расположиви работни места за нив во урбаното Куманово, руралната албанска популација зависеше од работната миграција како стратегија за опстанок. Од 1970те натаму, некои се доселија во Скопје или други големи градови во потрага по работа, а многу други отидоа како привремени работници во западна Европа, особено во Швајцарија, Австрија и Германија. Парите кои тие ги праќаа назад беа витални за опстанокот на селските заедници. Сепак, трудовата миграција не ја одржа брзината со високите стапки на раст на популацијата и албанските села продолжија да растат.

Табела 2: Население во урбани и рурални области⁴

Област	Урбани	Рурални	Рурални %
Гњилане	~59,000	~46,972	44.3
Прешево	13,426	21,478	61.5
Куманово	76,275	26,930	26.1
Липково	--	27,058	100.0
Старо Нагоричане	--	4,258	100.0
Клечевце	--	1,609	100.0
Орашац	--	1,252	100.0
Вкупно	148,701	129,556	46.6

³ Податоци од пописи од 1948 и 2002.

⁴ Завод за Статистика (Македонија), издание 2.1.3.30, Попис на население, домаќинства и живеалишта, конечни податоци; населбата Карпош беше вклучена како урбана област; Републички статистички завод (Србија), Комунике бр. 295, издание ЛИИ, 24 декември 2002: "Конечни резултати од Пописот 2002, население по национални или етнички групи, пол и старосни групи во Република Србија, по општини"; Проценките за Гњилане се засновани на извадоци од податоците за ученици во основно образование.

Моделот беше поинаков во Гњилане и Прешево. Индустијализацијата во поголем размер започна многу подоцна, во седумдесеттите во Гњилане и дури во осумдесеттите во Прешево. Иако албанците имаа пристап до работни места во социјалистичката индустрија, индустријализацијата беше многу помалку интензивна и не водеше кон силна урбанизација.

Како резултат на тоа, албанските села во Липково, Прешево и Гњилане се пренаселени, знаејќи го недостатокот од вработувања и ниската продуктивност во земјоделството. Многу семејства преживеаја преку миграција на трудот, со млади луѓе на работа во западна Европа кои праќаат средства назад во селото. Според пописот од 2002, во додавка на 34.904 жители на општината Прешево, други 12.846 се регистрирани како “привремено во странство”.

Како и да е, миграциските политики во западна Европа станаа по строги, можностите за работна миграција речиси исчезнаа, лишувајќи ги младите Албанци од традиционалниот начин на општествено и економско напредување. Ефектите се чувствуваат низ регионот со зголемен интензитет.

2. ...и што прават тие

Од 278.000 луѓе кои живеат во регионот, само 37.534 имаат регистрирани вработувања. На оваа бројка може да се додадат оние кои не се регистрирани - особено во ситното земјоделство. Иако индивидуалното земјоделство е најбитниот поединечен сектор на регионалната економија, создава сива зона речиси сосема невидлива за државата. Во отсуство на веродостојни податоци за работниците на фармите, ако претпоставиме дека во просек секоја фарма обезбедува едно вработување⁵, тоа ќе значи дека околу 22.000 луѓе се активни на приватни фарми.

Табела 3: Вработеност во Кумановската област, Гњилане и Прешево (2004)⁶

Област	Куманов-ска област	Гњилане	Прешево	Вкупно
ФОРМАЛНИ ВРАБОТУВАЊА	17,839	16,483	3,212	37,534
Јавен Сектор	5,070	4,455	1,405	10,930
Образование	1,633	1,877	634	4,144
Здравствена заштита	953	939	149	2,041
Општинска администрација	78	383	183	644
Централна администрација	1,409	845	320	2,574
Локални јавни претпријатија	413	161	40	614
Државни јавни претпријатија	584	250	79	913
(поранешен) ОП Сектор	3,795	2,082	546	6,423
Активни компании	3,000	1,513	304	4,817
Неоперативни компании	795	462	242	1,499
Неактивни компании	0	107	0	107
Приватен сектор	8,974	9,946	1,261	20,181
ПРОЦЕНКА НА НЕФОРМАЛНИ РАБОТНИ МЕСТА ВО ЗЕМЈОДЕЛСТВО	11,120	8,000	2,969	22,089
ВКУПНО	28,959	24,483	6,181	59,623

⁵ За бројот на фарми види Табела 6.

⁶ Извори: види детални табели во прилози А, Б и В.

Ова ни ја дава бројката од 34 проценти од работоспособното население кое има било какво вработување. Ова е очајно низок број - далеку под Бугарија со 51 процент и не многу повеќе од половина од просекот на ЕУ од 63 проценти. Годишниот БНД по жител на Прешево во 2002 беше €308 – само 20 проценти од српскиот просек⁷.

Иако работните места се ограничени во целиот регион, во албанските области каде што речиси една третина од населението е помлада од 15 години, притисоците на пазарот на трудот се најочајни. Само во Гњилане, повеќе од 2000 ученици завршуваат училиште секоја година, притискајќи го преплавениот Пазар на трудот кој нуди само 16.500 не-земјоделски вработувања.

Табелз 4: Сџаросна сџрукџура и вработџување (во џроценџи)⁸

Општина	0-14	15-64	Преку 64	Вработени како % од 15-64
Гњилане	32	62	6	37
Пресево	32	60	8	30
Кумановска област	24	66	10	32
<i>Куманово</i>				<i>Нема џодаџџоци</i>
<i>Лџџково</i>	22	69	9	<i>н.џ.</i>
<i>Сџаро</i>	33	62	6	<i>н.џ.</i>
<i>Нагоричане</i>	16	57	27	
<i>Клечеџе</i>	12	53	35	<i>н.џ.</i>
<i>Орашаџ</i>	11	51	38	<i>н.џ.</i>
Вкупно	28	64	8	34
Бугарија	16	68	16	51
ЕУ 25	17	67	16	63

III. НАЗАД КОН ЕГЗИСТЕНЦИЈАЛНОТО ЗЕМЈОДЕЛСТВО

Прешево, Куманово и Гњилане се доминантно земјоделски. Овој е фактот, повеќе од се друго, кој ги држи во сиромаштија. Во поранешна Југославија, официјалната поддршка за земјоделството беше концентрирана на општествениот сектор – земјоделските колективи и агро-комбинатите во општествена сопственост – додека приватното земјоделство беше одржувано на ниско ниво и без доволно капитал. Во пост-социјалистичкиот период, општествениот земјоделски сектор е на работ на исчезнување, оставајќи позади мали, приватни фарми. Не беа преземени никакви сериозни мерки од ниедна влада за да се зголеми продуктивноста на приватното земјоделство. Од друга страна, веќе постоеше стабилно намалување во секторот, со помало производство и послаб продор на пазарот. Се зголемува зависноста на семејствата во руралните области од егистенцијалното земјоделство за опстанок, без некоја можност за зголемување на производството.

⁷ Предлог верзија на “Интегриран план за социо-економски развој” за јужна Србија 2005-2007 Лесковац, март 2003, стр.23 (врз основа на податоци од Републичко биро за развој).

⁸ Извори: Македонскиот и српскиот попис 2002; за Гњилане, извадоци од основните училишта за запишување за населението под 15 и проценките на општинските и граѓанските регистри за население над 64; Европска Комисија, *A new partnership for cohesion. Third report on economic and social cohesion*, 2004, стр. 189 и 201.

Корените на руралната недоразвиеност лежат длабоко во социјалистичкиот период. Југославија започна како селско општество доминирано од егзистенцијалното фармерство, особено одгледувањето на овци. На крајот на Втората Светска Војна, три четвртини работеа на земјата⁹. Во Куманово, најразвиениот дел од регионот, не само селското население туку и 60 проценти од урбаната популација беше ангажирана во земјоделството, кое обезбедуваше 70 проценти од локалниот приход¹⁰.

За време на социјалистичкиот период, различни напори да се национализира земјоделството беа многу неуспешни, оставајќи околу 90 проценти од обработливото земјиште во приватна сопственост. Сепак, социјалистичките политики бараа да се загуши капитализмот во руралната економија со ограничување на големината на приватните фарми (обично до 10 ха) и вработеноста на земјоделските работници. Индустријализацијата и урбанизацијата беа главни инструменти на модернизација на земјата. Многу рурални домаќинства добија извор на плата и земјоделството стана секундарна активност.

Во овие услови, приватното фармерство не создаваше средства кои би дозволиле инвестирање во нова технологија за да се зголеми производството. Во 1965, во цела Србија немаше повеќе од 2300 трактори во приватна сопственост¹¹. Приватното земјоделство остана во примитивна состојба.

Земјоделството од поголеми размери беше ограничено на мал број на земјоделски ОП. Во шеесеттите, компаниите во Куманово и Гњилане кои работеа во фармерство, одгледување на стока и преработка на храна, беа обединети во големи агро-комбинати, кои до 1980 вработуваа по 2000 работници во секој. Овие комбинати го обединија синцирот на исхраната од полјоделство (главно житарици и зеленчук) и одгледување на животни (говеда, свињи, кози и мисирки) до преработка на храна. Овие комбинати вклучуваа млекари, кланици и ладилници, како и големо-продажба и малопродажба. Куманово дури имаше и винарија и производство на овошни сокови. Помалите кооперации кои обично вработуваа меѓу 30 и 100 работници, функционираа во многу села во регионот. Заедно со двете фабрики за преработка на тутун и големите фурни во Куманово и Гњилане, комбинатите го монополизираа агро-производството во регионот.

По крајот на социјализмот, земјоделството до големи размери колабираше. двата големи агро-комбинати се деинтегрираа во средината на девесеттите. “Агрокултура” во Гњилане, кој некогаш вработуваше околу 1800 работници, сосем престана со работа. Платите за неговите 107 преостанати работници се плаќаат од издавањето на неговите објекти¹². Кумановскиот “ЗИК” беше поделен на дузина делови во подготовката за приватизација. Повеќе нема заедничко управување и - освен млекарата која беше успешно приватизирана – единиците се во ужасна состојба. Свињската фарма и кланицата се затворени, а винаријата,

⁹ John B. Allcock, *Explaining Yugoslavia*, London, Hurst, 2000, стр. 65.

¹⁰ Методи Петровски, Петар Трајковски, *Куманово* (монографија), Собрание на Општина Куманово/Нова Македонија Скопје, ч1970, п. 151.

¹¹ *Статистички годишник на Југославија 1998*, Белград, Федерален Статистички Завод, 1998, стр. 206.

¹² Вкупно, “Агрикултура” заработува најмалку €13,100 месечно од издавањето на не помалку од 10 приватни претприемачи.

производството на сокови и ладилникот се блиску до лична судбина. “Оранжерџата” и значителен дел од обработливото земјиште се издаваат годишно на приватни фармери, за одгледување на житарици и зеленчук. Со вакви краткорочни перспективи, изнајмувачите ги запоставуваат добрите фармерски практики и се трудат да извлечат колку може повеќе секоја сезона, што резултира со намалени жетви со секоја година што минува.

Двете тутунски фабрики имаат споро но константно намалување. По неуспешните обиди за приватизација, тие престанаа да функционираат во првите години на новиот век. Кумановската лебна индустрија влезе во банкрот во 2004, а онаа во Гњилане опстанува со продажба на нејзината сопственост и стоки¹³

Табела 5: Агро и преработка на храна

Компанија	Локација	Сектор	1989	2004
1 ЗИК Куманово (сега поделен на 12 помали)	Куманово	земјоделство, одгледување животни, млинови, транспорт и трговија	2,000	310
2 Агрокултура/Младост земјоделски комбинат	Гњилане	Земјоделство и агро-преработки	1,800	107
3 ТКК Боро Петрушевски-Папучар	Куманово	Тутун и земјоделство	849	0
4 Тутунски комбинат Гњилане	Гњилане	Агро преработки	506	15
5 Житомел	Куманово	Млин и фурна	316	201
6 Житопромет/Квалитет	Гњилане	Млин и фурна	310	121
7 ДИП	Прешево	Тутун	70	65
Вкупно			5,851	819

Крајот на социјалистичкото земјоделство не ги засегна само вработените во комбинатите и фабриките за цигари, туку исто така и илјадниците одгледувачи на тутун и ситни фармери кои ги продаваа своите производи на комбинатите за преработка. Ако тутуну производителите од Прешево произведуваа 1200 – 1400 тони во 1989, приходот опадна на 700 тони во 2000 и 70 во 2004. Приходот од 2-3000 тони годишно во Кумановската област во осумдесеттите опаѓаше полека во девесеттите и драстично по 2002 за да дојде до практично ништо во 2004¹⁴. Освен мали приватни млекари а две малку поголеми фирми за преработка на месо регионот денес нема агро-преработување.

Колапсот на големото, комерцијално земјоделство ги остава малите приватни фарми од социјалистичката ера како главни произведувачи на земјоделски приход. Во Кумановската област, има само неколку фарми поголеми од 100ха, најмногу изнајмени од “ЗИК” и приватни сопственици, кои главно одгледуваат житарици. Дури и најголемите фарми се раководени семејно со не повеќе од два или три вработени и малку сезонски работници за време на жетвата.

¹³ Билансот од 2003 би бил очигледно негативен ако се земе во предвид застарувањето. Понатаму, додека формалниот профит во 2003 изнесува € 18,037, акциите на фурната се намалија за поливина или повеќе од € 200,000 од 2002 до 2003.

¹⁴ ЕИС интервјуа со менаџментот на Дуванска Индустрија Прешево (15 декември 2004) и Куманоскиот тутунски комбинат ТКК (17 декември 2004).

Остатокот од земјоделскиот сектор е во малите семејни фарми, кои произведуваат многу малку за пазарот. Има многу малку веродостојни информации за овој дел од секторот. Не можеме сигурно да кажеме колку фарми има, или да ја пресметаме просечната големина. Сепак, ограничените достапни податоци кажуваат дека можно е да има околу 22.000 фарми во регионот со 3,48 ха во просек.

Табела 6: Култивирано земјиште и проценет број на фарми во регионот¹⁵

Област	Култивирано земјиште (ха)	Податоци за фармите	Просечна големина(ха)
Кумановска област	53,964	11,120 објекти	4.85
Куманово	19,437	5,860	3.32
Липково	7,238	2,484	2.91
Сипаро	13,093	1,478	8.86
Нагоричане			
Клечевце	7,360	767	9.60
Орашац	6,836	531	12.87
Гњилане	18,358	~8,000 земјоделски домаќинства	2.29
Прешево	4,532	2,969	1.53
Вкупно	76,854	22,089	3.48

Иако одгледувањето животни никогаш не било добро развиено во областа, бележи надолна линија во последните две декади. Според државната статистика, во Куманово меѓу 1981 и 2002 бројот на говеда се намалил за 42 проценти, свињите и живината за 30 проценти и овците за 71 процент¹⁶. Во Кумановската област, има помалку од 30 фармери со повеќе од 10 крави¹⁷. Во општина Гњилане, 11 фарми имаат повеќе од 40 кози, 4 фарми имаат повеќе од 200 овци и само една фарма има повеќе од 35 говеда¹⁸. Според достапните податоци, просечната фарма во регионот има една крава, едан или две овци и неколку кокошки.

¹⁵ Извори за обработливо земјиште: Завод за статистика на Република Македонија, “Посеви, овоштарници и лозја, 2003”; Завод за статистика на Србија, “Општине у Србији”, март 2004, стр. 154; Министерство за земјоделство, шумарство и рурален развој, *Двогодишен административен преглед 2004 за житарици и добиток*, март 2005 (Гњилане). Извори и земјоделски задруги за кумановската област: Попис 1994, Книга 1, табела 18; (овие бројки не се достапни за пописот од 2002 бидејќи се планира посебен земјоделски попис, но не е се уште спроведен); за Гњилане: проценката е добиена од различни други проценки; за Прешево: Завод за статистика на Србија, “Општине у Србији”, март 2004, стр. 154.

¹⁶ Извори: Завод за статистика на Социјалистичка Република Македонија, Попис 1981, “Основни податоци за домаќинства и становите по општини”, Статистички преглед 129, 1982; Попис 1994, Книга 10, табела 3 (добиток), стр. 27-31; Попис 2002, Книга 2, табела 14 (добиток), стр. 110-115.

¹⁷ ЕИС интервју со Томе Цветковиќ, Македонски продолжен сервис – Регионален центар Куманово, 27 септември 2004.

¹⁸ Извор: Министерство за земјоделство, шумарство и рурален развој, “Големи фарми по општини”, Пришина, 2005.

Табела 7: Животињски добиток во кумановска област, Гњилане и Прешево¹⁹

Животињски добиток	Кумановска област (2002)	Гњилане (2004)	Прешево (2002)	Вкупно
Говеда	9,813	10,368	5,756	22,769
Овци	28,812	7,211	1,779	35,491
Свињи	10,790	4,265	452	15,507
Живина	89,934	94,170	41,056	175,990

Жетвата исто так опадна драстично. Следната табела покажува дека во кумановската област, која ги има најголемите фарми во областа, областа под култивација се намалила за сите житарици освен за пченицата. Сепак приходите се намалени дури и од пченицата, што индицира дека од хектар жетвата опаднала забележително до отприлика 40 проценти од просекот во ЕУ²⁰. Во Гњилане има само една фарма која засадува повеќе од 50 ха житарици и само една фарма со повеќе од 0.3 ха покриени хортикултури. Ниедна фарма нема повеќе од 3 ха покриени хортикултури²¹.

Табела 8: Намалување на приходите од жетвата во кумановската област 1989-2003 (во споредба со Македонија)²²

Култури	Ха култивирани 2003/1989		Приход (тони) 2003/1989	
	Кумановска област	Македонија	Кумановска област	Македонија
Пченица	+16%	+1%	-26%	-28%
Пченка	-41%	-22%	-67%	0%
Тугун	-80%	-26%	-75%	-13%
Домати	-21%	-18%	-49%	-4%
Пиперки	-41%	-15%	-15%	+39%
Вино	-30%	-28%	-12%	+22%

Иако овие бројки треба да се прифатат внимателно, доказите силно покажуваат дека земјоделството во регионот на Куманово/ Прешево/ Гњилане оди назад кон замката на опстанокот. Со мали имоти и мала механизација, семејните фарми не можат да се натпреваруваат на отоврениот Пазар и на крај произведуваат само за потребите на семејството. Нема мотивација и фондови за инвестирање во

¹⁹ Извори: Попис 2002, книга 2, табела 14 (добиток), стр. 110-115 8 Кумановска област; податоците добиени преку програмите за поддршка на земјоделството сугерираат нешто повисоки бројки за добиток и овци во кумановската област); Министерство за земјоделство, шумарство и рурален развој, *Двогодишен административен преглед 2004 за житарици и добиток*, март 2005 (Гњилане); Годишна статистичка книга на Југославија 2002, табела 30.2., стр. 442 (Прешево).

²⁰ Приносот од пченица во Куманово е 2.31 тони по хектар, под македонскиот просек од 2.64 тони: Министерство за земјоделство, шумарство и водостопанство, Земјоделски извештај за 2003, стр. 3. Во ЕУ-25, просечниот принос е 5.93 тони: Земјоделието во ЕУ – Статистички и економски податоци 2004, 4.1 Житарици, табела 4.1.1.1 (податоци за 2002).

²¹ Извор: Министерство за земјоделство, шумарство и рурален развој, "Големи фарми по општини", Приштина, 2005.

²² Извори: Завод за статистика на Социјалистичка Република Македонија, "Пољоделство, овошарство и лозарство во Република Македонија, 1989 год.", статистички преглед 202, 1990; Завод за статистика на Република Македонија, "Посеви, овоштарници и лозја 2003", 2004.

зголемување на производството. Доколку нема структурни промени во земјоделскиот сектор, ќе остане заглавен во ниските нивоа.

Структурните промени ќе бараат од владата големи напори на повеќе фронтови: реформа на земјиштето, продолжени услуги, кредити, финансиска поддршка на инвестициите, развој на соработка за обезбедување на приходи, транспорт и маркетинг и така натаму. Како што е образложено подолу, не постојат програми за поддршка на земјоделството оперативни и во Прешево и Гњилане, и многу малку во Куманово.

Сепак дури и ако започнат структурни промени кон комерцијално земјоделство, краткорочните ефекти би биле да се ослободи слабо продуктивниот труд од фармите и да се додаде притисок на пазарот на трудот. Решенијата за замката на руралниот развој да гледаат на земјоделството како на кохерентна регионална стратегија за развој.

IV. ДЕИНДУСТРИАЛИЗАЦИЈА И ОНИЕ КОИ ЈА ПРЕЖИВЕАЈА

Индустијализацијата во поранешна Југославија беше многу политизиран процес. Одлуките за инвестирање доаѓаа од врвот надолу, често многу малку ја земаа во предвид економската или техничката ефикасност. Додека Куманово беше избрано за индустријализација веднаш по Втората светска војна, Прешево и Гњилане не беа никогаш приоритетни области за индустриски развој. Овие два града подоцна беа избрани за градење на ОП, но индустријализацијата дојде подоцна и траеше едва една генерација пред југословенскиот социјализам да се распадне. Погелем дел од неа сега е исчезната.

Сепак, шемите за вработување и потенцијалот за развој во регионот произлегоа дека е под силно влијание на оваа историја на неуспешен индустриски развој. Развојот никогаш не започнува од празен лист хартија. Тој се надградува на постоечките предности – индустриски капитал, инфраструктура, технологија, искусни работници, деловни контакти и тн. Во граничниот регион, многу од предностите изградени за време на социјализмот се загубени, заради недостаток на ефикасни транзициони стратегии. Сепак, неколкуте успешни компании во регионот се изградени или од поранешните ОП или од искуството и деловните контакти кои ги развиле.

1. Приказани за транзицијата

За време на социјалистичкиот период, имаше 94 ОПи, каде беа вработени вкупно 31.330 работници. Погелем дел од работната сила беше сконцентриран во четири сектори: обработка на метали (6.067), храна и агро-производство (5.851), текстил (4.886) и кожа (4.693). Најголеми компании беа фабриката за чевли “ЧИК“ во Куманово, со 3.600 вработени и произведувачот на челични цевки од Куманово “11 Октомври“ и текстилниот гигант од Гњилане “Интел“, кој вработуваше 2,400 работници.

До 2004, само 6.423 работници останаа во некои поранешни ОП – пад од 80 проценти. Само 11 производствени компании во регионот сè уште работат, а од

овие со исклучок на три, сите други се чини дека одат по надолна траекторија. Повеќето се несолвентни, борејќи се да го извадат нивниот производ на пазарот или да ги платат работниците.

Табела 9: Вработувањето во (поранешните) ОП во регионот²³

Сектор	1989	2004
Куманово	18,530	3,795
Гњилане	10,537	2,082
Прешево	2,263	546
Вкупно	31,330	6,423

Повеќето од овие компании кои опстанаа се во Куманово, каде концентрацијата на производство беше највисока. Само во Куманово имаше одреден успех со приватизацијата, успевајќи да привлечат нови инвестиции во компаниите. И двете најуспешни поранешни ОП, производителот на челични цевки “11 Октомври” и текстилната компанија “Биброк”, привлекоа странски инвеститори и сега претставуваат повеќе од половина од останатите работни места во производството во регионот.

Табела 10: Активни (поранешни) ОП во производството²⁴

Компанија	Локација	Статус	Сектор	Враб. 1989	Враб. 2004
1 ФЗЦ 11 Октомври	Куманово	СДИ	Челични цевки и профили	2,400	1,044
2 Биброк	Куманово	СДИ	Текстил	630	418
3 Југотерм	Гњилане	ОП	Обработка на метали, радијатори	453	218
4 Димче Еребица	Куманово	АД	Обработка на дрво	800	185*
5 РЈ Симпо (Вранје)	Прешево	ОП	Мебел	184	154*
6 30 Јули	Куманово	АД	Обработка на пластика	400	152*
7 Металац/Челику	Гњилане	ОП	Обработка на метали	358	124*
8 Житопромет/Квалитети	Гњилане	ОП	Агро-производство/фурна	310	121*
9 1 Мај	Куманово	АД	Обработка на дрво	200	96*
10 Будучност	Прешево	ОП	Бела техника	107	94*
11 Просвета/Графикос	Гњилане	ОП	Печатница	154	55*
Тотал				5,996	2,661

СДИ = странски директни инвестиции; ОП = опшестествени претпријатија; АД = акционерско друштво

* работи со пошешкошти

Со годишен обрт помеѓу €30 и 40 милиони и над илјада вработени, “11 Октомври” е најголемата компанија во регионот и најважен извезувач. Во просек десет камиони излегуваат од фабриката секој ден. Скоро целото производство од 50-60,000 тони се извезува, најмногу во Германија, Италија и Велика Британија.

²³ Извор: Види детални табели во Прилог А.

²⁴ Извор: Види детални табели во Прилог А, ЕИС теренско истражување.

Три важни фактори придонесоа за успехот на компанијата: успешното идентификување на нови пазари, намалување на работната сила и странски инвестиции. Традиционалните пазари за производите на компанијата беа во Источниот блок. По 1990, компанијата успеа да се надгради на своето ограничено познавање на западните пазари и да се преориентира целосно кон ЕУ. Сепак, се соочи со голем пад на побарувачката за своите производи. За разлика од многу други компании во регионот кои ја задржаа целата работна сила се дури не беа во можност повеќе да ги плаќаат, 11 Октомври примени програма за планирано намалување, со што го намали бројот на вработените од 2.400 на крајот на 1980 до 1.044 денес. Тоа го постигна преку шемата на “технолошки вишок”²⁵ и преку политиката на незаменување на пензионираните работници. Скромните плати од €150-200 за еден просечен работник исто така помогнаа да се задржат ниски трошоци за работната сила. Во 2000, 48 проценти од акциите во “11 Октомври” ги купи германската компанија КУПБАЛ Балдингер.²⁶

Компанијата успеа да се одржи на европскиот Пазар затоа што произведува добра производ - челични цевки – по разумна цена. Машинеријата од времето на социјализмот е доволно добра да ги исполни европските стандарди за квалитет, а компанијата има придобивка од ниските трошоци за работната сила кои се пониски од оние во Западна Европа. Сепак, компанијата се чини дека нема активна програма за инвестирање во нова технологија, за да може да го зголеми производството и да има поголем избор на производи. Долгорочно, нејзината иднина зависи од нејзината способност да се прилагоди на потребите на своите клиенти.

Текстилната компанија Биброк, лоцирана во Кумановската индустриска зона следеше слична шема. Таа успешно го намали бројот на вработени од 630 на 418. Мнозинството на акции 56 проценти ги купи американски инвеститор со српско потекло (*Репросјективна ИНЦ – Beverly Hills*) во 1998 за €330,000. Оригинално, компанијата произведуваше одела за југословенскиот пазар, но сега работи лон-систем за компании од САД и Германија.

Иако поранешните ОП успеаја да транзитираат во успешни компании, јасно е дека програмата за приватизација на Македонија е причината поради која Куманово го задржа пазарот на работна сила. Приватизацијата им овозможи на оние компании кои имаа здрав менаџмент и добар производ да се приспособат (со намалување на работната сила) кон побарувачката на слободниот пазар. Во изминативе години, Македонија исто така имплементираше програма за ликвидација за загубарите, со што нивните средства полека се ослободуваат за користење во приватниот сектор.

²⁵ Работниците кои беа отпуштени по шемата “технолошки вишок”, вообичаена за Македонија, добиваа 24 (подоцна 12, а сега само 8) плати од страна на компанијата, плус континуирана исплата на 60% од износот на нивните плати до пензионирање (подоцна се намали на 40%). Оваа шема се применуваше на работниците кои имаа 55 години и постари. Како алтернатива на исплатата на плата, компанијата нудеше да ги дополни останатите 40% за поранешните работници да примаат цела плата до пензионирање. Бидејќи не се вработуваа нови работници од 1990, до денес старосната граница на работната сила е во просек многу висока.

²⁶ КУПБАЛ ги купи акциите од “општествениот капитал” кои се нудеа на берзата од страна на Агенцијата за приватизација за сума од € 3,591,747.

Спротивно на ова, во Прешево и Гњилане нема досега ниту приватизација ниту ликвидација. Ниту пак е внесено ново раководство или нов капитал во компаниите, со кои и понатаму се управува по социјалистичкиот принцип. Како резултат на тоа, повеќето се распаѓаат или се затворени заради стечај. Единствениот успешно ОП е производителот на радијатори “Југотерм“ во Гњилане. Со 218 вработени, продава во регионот, главно во Косово и Србија. Има име на производ кое е добро познато во поранешна Југославија и сè уште нуди квалитетен производ по конкурентни цени. Ова во голем дел е наследство од социјалистичкиот период, кога компанијата беше позната како прилично добро управувана и опремена, со минимално поголем број на вработени.

Сепак, недостатокот на приватизација значи дека компанијата сè уште работи како ОП, под водство на директор избран на “работнички совет”. Како и повеќето компании во социјалистичкиот период, менаџментот максимално го користи краткорочниот поврат, наместо да инвестира во иднината на компанијата. Наместо да се остават средства на страна за инвестиции за машини кои се итно потребни, менаџментот на “Југотерм“ повеќе сака да им плаќа високи плати на работниците, во просек €320-350.²⁷ Не е коинциденција тоа што “Калабрија“, еден од најголемите дистрибутори на радијаторите на “Југотерм“ во Косово е во сопственост на братот на директорот на “Југотерм“.

Со други зборови, не постои ефикасна стратегија за транзиција во претприемачкиот сектор во Гњилане или Прешево. Ова е вознемирувачки факт. Транзиција е процес кој трае. Колку подолго се оставаат да се влечат старите ОП, толку е помала нивната вредност која може да му ја понудат на приватниот сектор. Сепак, како и што покажува следниот дел, развојот и создавањето на работни места критички зависи од тоа дали средствата, и материјалните и нематеријалните, од социјалистичкиот сектор може да се искористат во приватниот сектор.

2. Производство во новиот приватен сектор

Уште од крајот на социјализмот, голем број на нови приватни компании се регистрираа низ светот. Сепак, најголем дел од приватниот сектор се занимава со трговија и пружање на ситни услуги. Производството е само мал процент на неговите активности. Освен неколкуте дрводелски работилници, млекари и фурни, кои го опслужуваат локалниот пазар, најдовме само 13 нови компании за производство кои можат да го продадат својот производ надвор од нивната најблиска околина. Нивните производи вклучуваат чевли, минерална вода и сокови, мебел, велосипеди, теписи и кебиња, бетонски елементи и месни производи. Заедно овие компании вработуваат околу 1000 луѓе.

²⁷ Грите линии на производство се од 1977/8, 1981 и 1983. Првата линија веќе престана со работа. Од војната наваму инвестициите се ограничени на поправка на кровот и нова машина на цевните радијатори за € 150,000 (претходниот остана во селото Будрига, населено со Срби и не му е достапно на “албанското” раководство со компанијата). Постојано има увоз на резервни делови од Германија и Швајцарија, во износ од најмалку €100,000 годишно. Раководството признава дека ако се земе во предвид застарувањето, компанијата не е профитабилна и не може да биде без поголем странски инвеститор.

Табела 11: Приватни производствени компании кои имаат пазари надвор од регионот²⁸

	Компанија	Локација	Сектор	Пазар	Враб.
1	Тушевски	Куманово	Чевли	ЕУ	200
2	ЛГБ	Гњилане	Месна индустрија	Домашна	120*
3	Бејта Комерц	Гњилане	Минерална вода, чакал, лепак	Домашна	108
4	Собим	Куманово	Велосипеди	Балканска/ Домашна	100
5	Мобилерие е Косовес	Гњилане	Мебел	Домашна	78
6	Ексимор	Гњилане	Теписи и кебиња	Домашна /Балканска	62
7	Корп Пројект	Куманово	Бетонски елементи	Домашна	60
8	Бос Чевли	Куманово	Чевли	Балканска	60
9	Флуиди	Прешево	Пластични шишиња и сокови	Домашна /Косово	50
10	Компакт Груп	Гњилане	Минерална вода (& трговија)	Домашна	40
11	Бос М	Куманово	Чевли	Балкан	40
12	Флуиди	Гњилане	Пластични шишиња и РЦ Цола	Домашна /Србија	35
13	Екстрамеин	Куманово	Месна индустрија	Домашна	35
	Вкупно				988

* Фабриката за кобасици “ЛГБ” лоцирана во поранешното ОП за месно производство Гњилане, вработува 120 луѓе, но од овие преку 100 се поранешни вработени во ОП, кои мораа да осигураат на вработувањето заради договорот за закуп со “Азрикулија” која им ги издава лиценциите на “ЛГБ”.

Најважната приказна во регионот за успешен развој беше појавата на група приватни компании во Куманово, во чевларската индустрија. Оваа група се појави од пепелта на социјалистичкиот гигант “ЧИК”, каде некогаш беа вработени 3.600 луѓе. Денес, има околу 45 приватни компании во чевларската индустрија, каде се вработени околу 1.200 работници. Тие произведуваат чевли за домашниот и балканскиот пазар, како и лон-систем производство за производители од ЕУ. Групата сега е доволно голема за да може да поддржи и суб-договори во Куманово, како и пазар со делови како што се врвки за кондури, пластични делови за чизми и специјални ножеви за кожа.

Приказната за “Тушевски”, најголемиот приватен произведувач на чевли е прилично поучна. Тушевски започна во 1992 со десет работници. Денес вработува скоро 200 лица. Компанијата е лоцирана во старата индустриска зона, во зграда купена од старата социјалистичка фабрика за метал “КЕН”. Зградата е адаптирана и е најмодерната во прилично распадна индустриска зона. Посетителот на влезот го пречекува убаво одржана градина и знамиња со знакот на “Тушевски”.

Долготрајното партнерство со германската компанија “Третал” беше клучно за развојот на компанијата. Шефот на производството во “Тушевски”, работел за големо ОП во чевларската индустрија во Скопје – “Газела”. Кога таа компанија се распадна на почетокот на 1990, тој прејде кај “Тушевски” и со себе ги донесе

²⁸ Извори: ЕИС истражување и интервјуа со претприемачите во регионот. Најголемата градежна компанија во регионот, вХулуши Комерц од Куманово, пружа градежни услуги во цела Македонија.

деловните контакти со “Третал”. Тому врз основа на овие лични контакти, Третал се согласи да склучи договор со инаку непознатата, нова приватна компанија. Германскиот партнер им обезбеди машинерија која Тушевски ја исплати постепено со готови производи. Кога германската компанија се затвори неколку години подоцна, Тушевски најде нови странски партнери кои сега купуваат 95% од неговото производство.

Неодамна, банкротираната ОП “ЧИК” ја купи Коримпекс, македонска компанија во сопственост на италијански бизнисмен, за €630,000, како дел од заедничкото претпријатие со италијанска компанија. Оваа зделка беше резултат на програмата за поддршка од меѓународната финансиска корпорација “Развој на претпријатија во ЈИЕ” (СЕЕД). Менаџерот на СЕЕД, очигледно бил импресиониран од групата произведувачи на чевли во Куманово, и договорил специјална кредитна линија за поддршка на италијанските компании кои инвестираат во Македонија. Во октомври 2002, делегација на кумановските производители на чевли ја посети италијанската Стопанска комора во Италија и Милано. Првиот кредит му беше доделен на Форментини од Јужна Италија како поддршка на заедничкото претпријатие со “Коримпекс” за да го обнови производството на чевли во просториите на “ЧИК”. За една година се очекува новото претпријатие да вработи околу 960 работници – огромен поттик за локалната економија.

Има многу фактори кои придонесуваат за успехот на чевларската група кои се клучни за разбирање на развојните можности во регионот. Прво, чевларството во Куманово има долга традиција уште од социјалистичкиот период и претходно. (Куманово има 55 чевлари во 1930.²⁹) Новите компании можеа да се надградат на искуството, и техничко и менаџерско, и на деловните контакти развиени од социјалистичкиот гигант “ЧИК”. Заради “ЧИК”, постои средно училиште во Куманово каде се изучува техничка обука за обработка на кожа, и чии ученици одат на пракса во компаниите за да се здобијат со потребните вештини за производство на чевли. Во компаниите како што е “Тушевски”, половина од вработените се поранешни работници на “ЧИК”, а другата половина се млади луѓе обучени во ова техничко училиште. Без оваа база на искуство, не би имало причина да се развие ваков успешен кластер во Куманово.

Второ, успехот раѓа успех. Кумановските чевлари изградија ефективна мрежа, состанувајќи се редовно за да си ги решат заедничките проблеми. Асоцијацијата на македонските чевлари со седиште во Куманово има за цел да го зајакне кластерот со преземање на заеднички маркетиншки активности и олеснување на техничките прелевања. Во јануари 2005 се отвори “чевларски технички центар” со цел да се зајакне меѓународната конкурентност на чевларската индустрија. Преку мерки како што се овие, неколку успешни претпријатија може да инцираат одличен индустриски развој.

Таму каде што нема вакви ресурси како база, постојат значителни пречки за оформување на нов приватен производствен бизнис. Најдовме само два примера во целиот регион на нови производи кои се конкурентни на поширокиот пазар: велосипеди и кебиња. И двете ги произведуваат трговски компании, кои почнале да произведуваат свои добра за да го заменат увозот.

²⁹ Димитар Масевски, Миодраг Арсовски-Болто, *Куманово. Прилози за изучување на неговото минато од иницијацијата до денес*, Куманово, 1996, стр. 152.

“Собим“ е компанија во сопственост на браќата Бранислав и Марјан Ангеловски, која почна да работи на почетокот на 1990, со два бутика за облека во центарот на Куманово. Еден ден, еден нивен пријател им понуди пет велосипеда за добра цена. Тие бргу ги продадоа преку нивните бутици и нарачаа нови дваесет и пет. Следната сезона нарачаа цел контејнер. Трговијата со велосипеди бргу се прошири и до 1996 тие го напуштија бизнисот со текстил и се фокусираа на велосипедите. Во 1997, браќата почнаа да експериментираат со увоз на делови за велосипеди и ги составуваа во Куманово. Наскоро конструираа погон од 6700 м² во Карпош, нова мала индустриска зона во северното предградие на Куманово. Од 2002, “Собим“ почна да ги заменува увезените делови со сопствено производство. Тие сега произведуваат тркала за велосипеди со помош на два софистицирани тајвански работи и имаат производствена линија за бојадисување на велосипедските рамови. Денеска “Собим“ вработува сто работници и произведува околу 85 000 велосипеда годишно, од кои најголем дел се извезуваат во Словенија, Босна и Србија.

На сличен начин и Ризван Исмаили, сопственик на “Ексимор“, започна во 1990 со мала трговска компанија која во најголем дел се занимавала со текстил. По косовскиот конфликт, Исмаили, динамичен машински инженер во своите триесетти, започна да увезува полуготови килими и кебиња да се доработат во Гнилане. Денес 62-та работника на компанијата произведоа околу 1000 кебиња и 5000 м² килими дневно, со годишен обрт од околу 8 милиони евра. 20% од обртот се уште се добива преку увоз на готови производи, вклучувајќи и пелени, пешкири и текстилни материјали. Во 1993, Исмаили основа компанија во Истамбул за да набавува готови и подоцна полуготови производи. Во 1996 тој отвора друга компанија во Србија, вработувајќи 11 работници во Белград и Лозница, за да биде поконкурентен на српскиот пазар. Денес, две третини од производите на “Ексимор“ се продаваат на Косово, а останатиот дел се извезува, главно во Србија.

Парадоксално, овие две изолирани, успешни приказни ја илустрираат тешкотијата да се започне со ново производство во регионот и зошто приватниот сектор генерално го избегнува производството. Прво, иако колапсот на социјалистичките индустрии остави зад себе огромен број на напуштени производствени капацитети, и двете компании мораа да направат големи инвестиции за да изградат капацитети и да платат за нивното поврзување со јавната инфраструктура (стуја, вода и отпадна вода). Ова покажува неуспех во транзиционата стратегија. Второ, ниедна од компаниите не можеше да добие кредит на комерцијална основа за време на нивното формирање. Каматните стапки беа огромни, ако банките воопшто се согласеа да кредитираат. Дури кога компаниите беа добро оформени добија пристап до кредит за работен капитал. Трето, и двете компании се потпираат на инженери од секторот на ОП за нивната почетна техничка експертиза. Сепак, тие се соочија со сериозен недостаток на соодветно квалификувани млади работници. “Собим“, на пример, не регрутираше ученици од локалното техничко училиште, преферирајќи да ги обучи своите работници преку работа. Ова претставува значаен дополнителен трошок за новите бизниси.

Пречките со коишто се соочуваат новите производствени бизниси се значителни и не е изненадување што само мал број од нив успеале. Со спората набавка, деловните можности создадени од компании како што е “Собим“ (кои би сакале да купат дополнителни делови од македонските доставувачи) не се искористени.

Приватниот сектор не може да се надева дека ќе го апсорбира огромниот притисок на пазарот на работна сила кој се повеќе расте, освен ако повеќе компании не бидат во можност да се пренасочат кон производството.

V. СЕКТОР НА ПРИМИТИВНИ УСЛУГИ

Најголем дел на приватните компании во Куманово, Гњилане и Прешево работат во трговија и давање услуги, вработувајќи според проценките 80% од вкупниот број вработувања во приватниот сектор. Во изминатите 15 години имаше големо пренасочување на вработувањата од производствениот во секторот за давање услуги, исто како во западните економии. Но, динамиката тука е многу различна. Промената не е предизвикана од воведување на технологија со која се заменува работна сила или со развојот софистицирана економија базирана на знаење. Наместо тоа, колапсот во производството што беше составен дел на распадот на социјализмот, придонесе за никнење на многу мали и семејни бизниси во трговијата и основните услуги. Нивната додадена вредност е ниска, а пазарот е добро и целосно заситен. Ако нема пораст на приходот во регионот, постои многу мал потенцијал овој сектор да се прошири.

Во сите три области, поствоената реконструкција придонесе за кратократен бум кај приватните градежни компании. Сепак, градежните активности многу се намалија со завршувањето на програмите за реконструкција.

Податоците за приватниот сектор се многу ограничени. Многу мали компании се оформија и исчезнаа без да се одрегистрираат, поради што статистичките податоци не се соодветни. На пример, според Заводот за статистика, во декември 2002 имаше 7.248 компани во кумановската област. Сепак, Управата за јавни приходи вели дека не се активни повеќе од 2.200, заедно со други 440 индивидуалци регистрирани како самовработени.³⁰

Подобри податоци има за приватниот сектор во Гњилање. Според општинскиот директорат за економија, во овој сектор во 2004 има 10.027 вработени, од кои блиску две третини се во трговијата, 12% се трговци од типот на дрводелци, бравари и сидари и уште 10% се во угостителството, со што само 776 лица се вработени во производството и 680 во градежништвото.

Табела 12: преобладавајќи услуги во приватниот сектор во Гњилане³¹

Продавници	Вработени
Трговија	6,345
Ресторани, барови, хотели	976
Трговци	1,250
Градежништво	680
Производство	776
Вкупно	10,027

³⁰ Државен завод за статистика, Соопштение 6.1.2.61, декември 2002; податоци од кумановската канцеларија на УЈП издадени на 5 јули 2004.

³¹ Извор: општина Гњилане, Директорат за економија, 2004. Според податоците од деловниот регистар од ноември 2004 има 9.946 луѓе вработени во приватниот сектор.

Во Прешево, општинскиот регистар на трговци поединци дава добра слика на структурата на приватниот сектор. Од вкупно 262 лица, најголемиот дел (225) се во трговијата. Останатите имаат регистрирано кафе барови и ресторани, такси возачи и трговци. Други 190 такси возачи, сопственици на продавници и трговци заради даночни причини се регистрирани во седум здруженија на занаетчи. Покрај ова, 268 приватни компании се регистрирани во судот во Лесковац.

Табела 13: “Самостојни дуќани” во Прешево 2004³²

Активност	Бр.
Трговија	225
Кафуле/Бар/Ресторан	8
Такси возачи	5
Фурни	4
Столари	4
Бравари	4
Сидари (“мајстори”)	4
Производство на пластика	3
Градежништво (работа со багери)	2
Метало глодачи	2
Авто-механичари	1
Вкупно	262

Во приватниот сектор во сите три области, доминираат едноставни потрошувачки услуги, со многу мали разлики. Во центарот на Куманово, најголемиот урбан центар на регионот има 766 продавници и канцеларии. Од овие, речиси 500 се трговци, со пиљари, бутици за облека и киосци. Други 155 се сопственици на барови и ресторани. Останатите 154 пружаат услуги, во кои доминираат пет основни вида: фризерери (30), адвокати и нотари (24), менувачници (21), туристички агенции (10) и фото студија (9).

Табела 14: Услужниот сектор во центарот на Куманово³³

Мали бизниси	Бр.
Продавници	498
Кафулиња, брза храна, ресторани	114
Други услуги	154
Фризерници/бербери	30
Адвокати и нотари	24
Менувачници	21
Туристички агенции	10
Фотографи	9
Вкупно	766

³² Извор: општинска администрација во Прешево

³³ Извор: избројани продавници на главната улица во Куманово од ЕИС: Улица 11 Октомври (од раскрсница со ул. Карпош до ул. Доне Божинов), ул. Доне Божинов (од ул. 11 Октомври до ул. Октомвриска Револуција), ул. Октомвриска Револуција (од ул. Доне Божинов до ул. Пионерска), ул. Ленинова (од ул. Доне Божинов до Илинденска), ул. Гоце Делчев (од ул. 11 Октомври до ул. III Македонска ударна бригада), ул. III Македонска ударна бригада (од ул. Народна револуција до ул. Тоде Мендол.), ул. Карл Маркс (од ул. 11 Октомври до ул. III Македонска ударна Бригада), ул. Илинденска, и три трговски центри (на ул. 11 Октомври, на главниот плоштад и помеѓу ул. Гоце Делчев и ул. Илинденска).

Приватните бизниси од овој вид не се во пораст. Тие ја рефлектираат куповната моќ на локалната заедница. Откако пазарот ќе се засити, тој повеќе не може да расте, освен ако нема економски развој.

Другиот дел од услужниот сектор е се разбира јавната администрација. Тоа ја претставува најстабилната компонента на вработувањето од распаѓањето на социјалистичкиот систем до сега. Сепак треба да се забележи дека иако вработувањето во јавниот сектор низ регионот остана повеќе или помалку стабилен од социјализмот наваму. Државните приходи се намалија. Ова значи дека голем дел од јавниот буџет се троши на плати наместо на владини програми.

Табела 15: Јавната администрација во Гњилане, Прешево и Куманово³⁴

Сектор	Куманово	Гњилане	Прешево	Вкупно
Образование	1,633	1,877	634	4,144
Здравство	953	939	149	2,041
Општинска администрација	78*	383	183	644
Централна администрација	1,409	845	~320	2,574
Општински јавни претпријатија	413	161	40	614
Државни јавни компании	584	250	79	913
Вкупно	5,070	4,455	~1,405	10,930

* вклучувајќи ги и малиите општински администрации во Липково, Св. Нагоричане, Клечево и Орашац

VI. СОСТОЈБА НА ПЛАНИРАЊЕ НА РАЗВОЈОТ

Овој преглед на развојни трендови во Куманово, Гњилане и Прешево покажува неколку можни знаци на развој спротивно на две деценискиот континуиран економски пад. Ако продолжи сегашната динамика не постои вистинска можност за пораст на вработувањето во областа, во споредба со бројот на млади лица кои секоја година пристигнуваат на пазарот на трудот. Ова е креирање на општествена темпирана бомба. Какви мерки и да се преземат на политичко ниво, тешко е да се види стабилизација на регионот без економски пораст.

Да сумираме, основните одлики на регионалната економија се следниве:

- Комерцијалното земјоделство имаше голем пад по колапсот на општествените агро-комбинати, оставајќи ги најголемиот дел од земјоделците да произведуваат на егзистенцијално ниво. Развојот во руралните област би барал голема структурална промена во земјоделството кон приватно комерцијално земјоделство. Дури и да се случи, првите резултати ќе бидат отпуштање на работници, со што ќе се зголеми притисокот на пазарот на трудот.
- Крајот на социјализмот е пропратен со значителна деиндустријализација, бидејќи традиционалните индустрии пропаѓаат. Само мал дел од бивши ОП на македонската страна успешно ја спроведоа транзицијата во приватни компании конкурентни на отворениот пазар. Голем дел од индустрискиот капитал на регионот останува заробен во нефункционалните ОП.
- Новиот приватен сектор многу бавно влезе во производството. Малкуте успешни приказни кои можат да ги продадат своите производи надвор од

³⁴ Извор: Види детална табела во Прилог V.

нивната блиска околина се појавија од пепелта на социјалистичките претпријатија, надградувајќи се на претходните технички искуства и деловни контакти. Сепак, тешкотиите за поставување на нови приватни индустрии од таква слаба основа се гаранција дека нема да има голем развој.

- Поголемиот дел од новиот приватен сектор работи во трговијата и основните услуги. Овој пазар е заситен и има мал потенцијал да генерира нови вработувања.

За да успее оваа област да излезе од замката на недоразвиеност, ќе бидат потребни и конкретни напори од владата за да ги постави предусловите за развој. На регионот му се потребни стратегии за интегриран развој кои ќе се осврнат на земјоделството и руралниот развој, транзицијата на поранешните социјалистички индустрии и поддршка на новиот приватен сектор како различни елементи на истиот развоен предизвик.

Гледајќи ги напорите на различните владини тела, гледаме се поголема свест за потребата за планирање на регионалниот развој. Сепак, сегашниот пристап се чини дека е поделен низ многубројните институции и тематски области и не е финансиски поддржан.

1. Иницијативи на локалните власти

Во принцип, општинските власти треба најмногу да имаат разбирање за локалните состојби и најмногу да реагираат на потребите на нивните заедници. Методологијата за планирање на развојот во ЕУ, општинските и регионалните влади имаат клучна улога во идентификување на потребите, создавањето на програмите и управувањето со развојните фондови.

Во Куманово, Прешево и Гњилане сепак, општините се толку многу ограничени со недостаток на буџетски средства поради што имаат врзани раце. Тие нудат многу малку програми за поддршка на бизнисите или земјоделците, и имаат малку или воопшто не учествуваат во програмите на централната власт.

Табела 16: Општински финансии (2003, во €)³⁵

	Прешево	Гњилане	Куманово	Липково
Население	34,904	4105,972	103,205	27,384
Приходи	5,211,707	9,138,413	1,769,238	438,086
Општински приходи	1,675,367	2,607,023	1,140,619	172,745
Трансфери	3,536,340	6,531,390	628,619	265,341
Трошоци	5,054,018	9,138,413	1,675,090	344,212
Плати	587,971	4,438,603	233,244	131,165
Добра и услуги	457,612	2,042,382	841,817	117,406
Трансфери и субвенции	79,948	116,000	49,699	73,083
Капитални инвестиции	3,928,493	2,541,428	550,329	22,542
Општ. трошоци по лице (□)	144.80	86.23	16.23	12.57

³⁵

Извори: Општина Прешево (ребаланс 2003), општина Гњилане и Генерален буџет за Косово за 2003 (планирано; мали разлики помеѓу соодветните документи; резервите од € 300,611 се вклучени од оперативните трошоци и услуги;), општина Куманово (Службен гласник на општина Куманово, година XLIX, бр. 7, 18 март 2004), општина Липково (Предлог-Буџет на единицата на локална самоуправа- Липково за 2004 год. Белешка: 1€=70 југословенски динари; 1€=61 македонски денари.

По жител, трошоците во различни општини варираат од €13 во Липково до €145 во Прешево во 2003. Овие бројки, сепак не се соодветни за споредба. Општинскиот буџет во Прешево доби значителна дополнителна помош за реконструкција од Р.Србија по конфликтот, од која поголем дел сега е потрошена. Во Косово, грантовите од централниот буџет за образование и здравство се канализираат преку општинскиот буџет. Моментално, Македонија има најцентрализираните буџетски програми во регионот, но се подготвува да го спроведе големиот процес на децентрализација.

Низ сите општини, сепак, дискреционите фондови достапни за капитални трошоци или развојни програми се многу ниски – околу €0.80 по жител во Липково. Овие лимитирани фондови се користат за основно одржување и потребни инвестиции за патиштата, водовод и канализација.

Единствениот достапен извор за општините за краткорочно зголемување на нивните приходи е преку таксите за земјиште, градежништво и комуналии. Сепак, ова во голема мера е само-поразувачко, бидејќи значи воведување на директни даноци кај новите деловни иницијативи.

Како резултат на ова, капацитетот за имплементирање на развојни програми е мал. Плановите за општински развој направени во последните години имаа тенденција да наведат многу развојни цели без вклучување на оперативни програми или буџетски ресурси. На пример, “Стратешкиот план за локален економски развој” на Куманово од 2003 има пет широки цели: намалување на невработеноста; подобрување на квалитетот на живеење; сообраќајна инфраструктура; туризам; урбанистичка реконструкција.³⁶

Планираните мерки вклучуваат креирање на деловни инкубатори, мали фондови за поддршка на претпријатија и нови мерки во образованието и обуката. Сепак, овие идеи не се развиени во детали и не се идентификувани финансиските ресурси.

Програмата за општински развој од 2004 до 2007г на Гњилане, идентификува развоен потенцијал во три сектори: индустрија, земјоделие/агробизнис и мали и средни претпријатија (МСП), но не наведува никакви практични мерки за поддршка. Едноставно се повикува на програмите за приватизација испланирани од централната власт.³⁷ Во неодамнешната “Стратегија за економски развој 2005-2007” се додадени четири нови цели: подобрена физичка средина за бизнис; подобрена инфраструктура; професионална општинска администрација подготвена да одговори на барањата; и професионален тренинг.³⁸ Направен е напор да се специфицираат програми кои се поддршка за овие четири цели, вклучувајќи и креирање на едношалтерски систем за регистрација на претпријатија, создавање на општинско тело кое ќе соработува со дијаспората, нова индустриска зона, бизнис инкубатор и земјоделска шема за заеми. Повторно е нејасно кој треба да ги финансира овие активности.

³⁶ Општина Куманово, “Локален економски развој: Стратешки план”, јануари 2003, стр. 8-14.

³⁷ Собрание на општина Гњилане, *Програма за развој на општината 2004-2007*, Гњилане, 2004, стр. 97

³⁸ Општина Гњилане, *Стратегија за локален економски развој 2005-2007*, стр. 15.

2. Политика на централната влада

Во сите три надлежности, развојната политика во голема мера е во рацете на централната власт. Во последната декада сите три влади се соочија со намалување на даночните приходи и истовремено со зголемување на општествениот товар – и двете како резултат на брзиот индустриски пад. Ова ги остави владите со серија на тешки избори, приморани да ги поделат нивните ограничени ресурси помеѓу исполнување на нивните општествени обврски и инвестирање во развојот.

За време на 1990, општествените потреби во голема мера ја добија битката над трошоците за развој. Владите сакаат да го сочуваат нивото на вработеност во проблематичните компании со кредити и меки буџетски лимити. Во 2002, во извештај на Светската Банка за Србија пишува:

“Иако официјалната невработеност до 2002 е зголемена за над 27%, нивото на прилагодување на пазарот на трудот е диспропорционално помало од добиените резултати, заради политиката на неотпуштање. Ова претставува тежок финансиски стрес во претприемачкиот сектор, произведувајќи огромни загуби и значителни долгови меѓу компаниите. Финансирањето дојде од насочените кредити и намалените тарифи на комуналните претпријатија во државна сопственост вклучувајќи ја и компанијата за електрична енергија, “Електропривреда Србија“ (ЕПС). Комуналните претпријатија како последица на ова, почувствуваа големи финансиски потешкотии, барајќи постојано банкарско финансирање и трошење на капиталните акции. Целта на овие интервенции беше да се ограничи влијанието врз општеството на намалената економска база. На крај, овие напори пропаднаа и нивото на сиромаштија порасна.”³⁹

Поради многу причини, ниту едно ОП во Гњилане или Прешево не беше ниту приватизирана ниту ликвидирана. Одложувањето на транзицијата не го спречи распадот на компаниите, но осигура дека до времето на нивно конечно пропаѓање, најчесто останува многу малку од вредноста, покрај имотот. Дури и најветувачкото ОП, “Југотерм“ во Гњилане, каде се уште функционира стариот систем на управување, значеше дека потенцијално успешна компанија е лишена од инвестициите кои и се многу потребни. Ова претставува испуштена можност да се сочуваат регионалните елементи на индустриските капацитети.

Поголем напредок има во кумановската област. Најуспешните ОП се приватизираа. Компаниите како што се “11 Октомври“ и “Биброк“, приватизација ги привлече и двете, добар менаџерски тим и нови инвестиции. Во последниве години, Македонија, исто така, започна со ликвидација на оние компаниите загубари кои не можеа да се продадат. Ова е тежок процес во кој се отпуштаат работници. Сепак, ефектот е ослободување на индустриските средства за нивно користење во приватниот сектор – особено, производствени погони со инфраструктурна мрежа. Како резултат на тоа, само во Куманово можеме да видиме нови приватни производства кои се појавија од пепелта на поранешните социјалистички индустрии – особено чевларскиот кластер. Како и да е, Киро

³⁹ Светска Банка, Србија и Црна Гора. Преглед на јавните трошоци и институционалните приходи, Волумен II: Србија, февруари 2003, стр. 4.

Спанцев, шеф на секторот за индустрија во македонското Министерство за економија, признава дека Македонија се уште треба да ги развива секторските стратегии или индустриските политики. Во неговиот сектор има само 13 вработени во два оддела за анализа и реструктурирање на загубарите.⁴⁰

Затоа, поактивна транзициона стратегија е од клучно значење за регионот. Моментално, приватниот сектор е премногу слаб за да го апсорбира вишокот работници од ОП. Затоа, транзицијата на ОП треба да се одвива заедно со мерките за поддршка на создавањето на алтернативни вработувања во приватниот сектор.

Владите ја препознаа потребата за подинамичен пристап кон поддршката на приватниот сектор. Сите три, подготвија стратегии за развој на МСП, вклучувајќи и реформа на правната рамка и создавање на институции за поддршка на МСП. Сепак, ресурсите се многу ограничени за да добијат некои значителни резултати. На пример, одделот за МСП во македонското Министерство за економија има само четворица вработени.⁴¹ Извештајот од 2004 вели:

“Клучен проблем останува тоа што на владата и недостасуваат ресурси за имплементирање на стратешките заложби. На пример, иако Агенцијата за МСП е финансирана од државата, таа добива малку реурси од државниот буџет (€50,000). Од нив €15,000 се наменети за трошоци за персонал, додека остатокот е наменет за поддршка на МСП проектите. Овој буџет не е во согласност со активностите идентификувани за МСП. ПЈР Македонија и понатаму ќе зависи од меѓународната зедница во однос на ресурси за промовирање на развојот на малите претпријатија. МЕ во голема мера се потпира на помошта од ЕК, УСАИД, УНДП и Светската Банка за поддршка МСП.”⁴²

Во Србија, стратегијата за МСП е усвоена во јануари 2003 (“Национална стратегија за развој на МСП и претприемаштво”). Нејзините две амбициозни цели се да се зголеми бројот на МСП од 240.000 на 400.000 и да се создадат дополнителни 1.000.000 работни места. Како и во Македонија, ресурсите се мали. Републичката агенција за развој на МСП и претприемаштво (АСМЕЕ) оформена во 2001 добива € 170,000 од државата за својот оперативен буџет, но во 2003 ова опфати само 20% од нејзините планирани трошоци. Остатокот се бара од донатори и комерцијални приходи.⁴³ Во Косово, извештајот вели дека деловните центри “во голема мера се развија врз ад хок основа. Ниту еден ја нема постигната финансиската стабилност, ниту пак е веројатно дека ќе ја достигне. Сите се потпираат на финасирање од донаторски проекти за да ги задржат нивните основни активности.”⁴⁴ Силното потпирање на донаторско финансирање значи многу криво и несигурно финансирање, со што е невозможно повеќегодишно планирање.

⁴⁰ ЕИС интервју со Киро Спанцев, Шеф на секторот за индустрија, 29 септември 2004.

⁴¹ Похл Цонсултинг & Асоциатес, Секторот на МСП во КАРДС земјите. Панорама за земјата и регионот. Финален извештај, 14 мај 2004, стр. 53.

⁴² *Ibid.*, стр. 53/54.

⁴³ *Ibid.*, стр. 67 и 66.

⁴⁴ *Ibid.*, стр. 93.

Овие лошо финансирани програми имаа мало влијание врз најважните препреки во приватниот сектор, како што се скапи кредити, лоша инфраструктура и општински даноци, кои го спречуваа новиот развој. Уште повеќе, овие МСП стратегии се прилично апстрактни по природа, содржат недиференцирани сет мерки за речиси целиот претприемачки сектор. Тие не се базираат врз анализа на одредени потешкотии или можности во приватниот бизнис и не реагираат на можностите како што е тоа случај со кумановските чевлари.

Можеби единствениот исклучок е еден “Интегриран социо-економски план за развој” за Јужна Србија 2005-2007, финансиран од Европската агенција за реконструкција. Тој се однесува на двете најјужни области на Србија со вкупно 469.000 население. Предлог верзијата од март 2005 содржи детална анализа на регионалните трендови и серија на конкретни мерки во вкупен износ од €22 милиони. Се уште не е јасно дали се идентификувани соодветните финансиски ресурси.

Конечно, постои регистриран недостаток на сигурни земјоделски програми кои имаат цел да им помогнат на руралните семејства да ја поминат транзицијата од егзистенцијално во комерцијално земјоделство. Традиционалното запоставување на приватните фармери во времето на социјализмот продолжува и во 90-те. Аграрната политика во Србија и Македонија во голема мера се состои од субвенции и заштитни мерки наменети за крупно земјоделство, кое во секој случај сигурно опаѓа во регионот. Србија дури неодамна започна да воведува некои специфични програми наменети за младите земјоделци, додека Македонија има креирано шеми до кои имаат пристап само семејните земјоделци. Во Косово нема аграрна политика воопшто. Додека Министерството за земјоделство презема некои корисни анализи,⁴⁵ ресурсите наменети за земјоделски програми се незабележителни.

3. Потреба за планирање на регионален развој

Краткиот осврт на развојните политики, покажува и одреден број на заеднички проблеми:

- Има тенденција да се направат стратешки документи одвоени од буџетскиот пресец, без идентификување на финансиските ресурси. Освен ако владите не ги направат својот избор на програми според познати ресурси, тие нема да го направат потребниот тежок избор за идентификување на приоритетите. Стратегиите коишто не се дел од буџетскиот процес се малку повеќе од само изјави за добра намера.
- Трите влади се соочуваат со генерален недостаток на буџетски ресурси за финансирање на развојните програми. Намалените приходи во комбинација со големите општествени обрски се симптоматични за развојната замка. Постои голема потреба за надворешна помош што и ќе ги зголеми ресурсите достапни за владата, а и ќе ги поттикне да насочат

⁴⁵ Министерството за земјоделство, шумарство и рурален развој, Зелена книга на Косово: *Стратегија за одржлив земјоделски и рурален развој во Косово*, мај 2003.

поголем дел од ресурсите кон развојните програми (според принципот на ЕУ за “дополнување”).

- Сите три влади имаат тенденција да произведуваат спектар на тематски стратегии, отколку програми за интегриран развој. Како резултат на тоа, постоечките трошоци за развој се поделени во различни области и институции. Има мал знак за продуктивна соработка помеѓу различните владини нивоа.
- Во Србија и особено на Косово, има потреба за транзициони стратегии кои ја забрзуваат приватизацијата и ликвидацијата на ОП и чија цел е да се осигураат дека нивните ресурси и материјалните и нематеријалните, му се достапни на приватниот сектор.
- Има мал знак дека се инвестира во професионалната обука за да се осигура дека младите работници ќе се здобијат со вештините кои му се потребни на приватниот сектор.
- Постои вистински вакуум на соодветна политика за руралните области. Нема планска рамка со која ќе се реши враќањето на егзистенцијалното земјоделство и ќе им се помогне на малите земјоделци да произведуваат за пазарот. Не постои ниту поширок концепт за планирање на руралниот развој. Структуралната измена на земјоделството треба да се одвива заедно со мерки за креирање на вработувања надвор од земјоделството во руралните области.
- Во моментот, развојните програми не се базираат на цврсто разбирање на реалноста. Постои забележан недостаток на цврсти информации и анализи за сегашните трендови. Ова води кон развојни стратегии кои се фрустрирачки и апстрактни и кои ја испуштаат можноста да ја поддржат позитивната динамика како онаа присутна во Куманово.

Ова покажува дека владите во Западниот Балкан треба повторно да размислат за нивниот сегашен пристап на планирање на развојот.

Иако предизвиците со коишто се соочуваат регионите како што се Куманово, Гњилане и Прешево се сериозни, тие квалитативно не се различни од оние кои успешно беа решени во новите земји членки на ЕУ, или кај земјите кандидати за членство како што е Бугарија. ЕУ нуди софистицирана методологија за планирање на развојот со која се мобилизираат домашните ресурси, меѓународната помош и напорите на јавните институции на сите нивоа со цел да се помогне на недоволно развиените региони и тие да го достигнат нивото на општествен и економски план. Преку националните планови за развој и придружните регионални стратегии, пристапот на ЕУ обезбедува дека разновидните развојни напори се во согласност со интегрираната стратегија, а се разликуваат во согласност со конкретните предизвици и потенцијалот на индивидуалните региони.

Со приближувањето на Западниот Балкан кон членство во ЕУ, сите земји на регионот ќе треба да ги научат техниките на ЕУ за планирање на развојот. Затоа

има смисла и владата и нејзините меѓународни поддржувачи да ги креираат нивните програми според рамката на ЕУ.

Колку поскоро започнат, толку подобро за места како Куманово, Гњилане и Прешево. Инаку придобивките од европеизацијата може да пристигнат премногу доцна за да може да го спречат социјалниот притисок да го достигне критичното ниво.

VII. ПРИЛОЗИ

Прилог А: Вработување во ОП по општини (детални списоци)

Табела А.1. Вработување во (поранешни) ОП во кумановската област

	Компанија	Основана	Сектор	1989	2003	2004
	Активни компании			7,761	3,258	3,000
1	ФЗЦ 11 Октомври	1952	Цевки	2,400	1,044	1,044
2	Биброк	1954	Текстил	630	418	418
3	Козјак	1953	Градежна фирма	680	388	388
4	ЗИК Куманово (сега поделена на 12 подружници)	1960	Земјоделство, сточарство, млеко, транспорт и трговија	2,000	457	310
5	Димче Еребица	1947	Обработка на дрво	800	185	185
6	30 Јули	1958	Обработка на пластика	400	228	152
7	1 Мај	1957	Обработка на дрво	200	96	96
8	Макпетрол		Бензин	87	87	87
9	ЗП Клецовце		Земјоделство	163	86	86
10	Агрокуманово	1967	Трговија	93	79	79
11	ЗЗ Слога		Земјоделство	153	78	78
12	Сточарски Центар Тодор Велков		Одгледување на домашни животни	45	39	39
13	Автосервиси		Претходно дел од ЗИК	60	58	23
14	ЗЗ Никуштак		Земјоделство	50	15	15
	Во активен сечеј			2,134	1,317	795
1	КИК	1946	Цигли и керамика	250	203	203
2	Житомел	1944	Фурна за леб	316	253	201
3	Бисерка	1954	Услуги	230	201	201
4	Југ-Турист	1947	Транспорт	907	415	130
5	МИП 11 Ноември (КЕН)	1954	Обработка на метали	431	245	60
	Во сечеј (не се активни)			8,635	2,396	0
1	ТКК Боро Петрушевски-Папучар	1946	Тутун и земјоделство	849	411	0
2	ФМК Искра	1947	Обработка на метали	800	505	0
3	Киро Фетак	1954	Текстил	1,300	17	0
4	КПК Куманово	1958	Обработка на кожа	803	281	0
5	Чик Куманово	1947	Чевларство	3,600	921	0
6	Полет	1970	Обработка на пластика и картон	208	133	0
7	Просвета	1948	Печатница	165	61	0
8	НАМА	1948	Трговија	197	12	0
9	Текстилпром	1954	Трговија	400	38	0
10	Агроснабдител	1953	Трговија	288	0	0
11	Нова Македонија		Медиум	25	17	0
30	Вкупно			18,530	6,971	3,795

Извори: Овдешни Комитети на СКМ Куманово, Куманово, октомври 1990, оддел за економија; Среќко Ивановски, Влијанието на економско-демографските промени врз структурата на работната сила во Куманово, Куманово, Македонска Ризница, 2000, стр. 25-36; Фонд за здравство; регионален центар на Министерството за Економија; ЕИС испитување. Бројот на работници во 1989 беше малку повисок (помеѓу 20,000 и 21,000), во овој список не се вклучени некои мали центри и компании.

Табела А.2. Вработување во ОП во Гњилане

	Компанија	Основана	Сектор	1989	2004
	Активни компании			3,318	1,513
1	Морава е Бинцес	1954	Градежништво	1,560	650*
2	Југотерм	1978	Обработка на метали, радијатори	453	218
2а	Југотерм единица во Будрига		Дел под српска управа		0
3	Косоватранс		Транспорт, автобуска станица	150	150*
4	Металац/Челику	?	Обработка на метали	358	124*
5	Житопромет/Квалитети	1975	Агро фабрика/фурна	310	121
6	Хотел Кристал	?	Гастрономија	95	61
7- 10	4 Србски земјоделски заедници		Шилово, "1 Мај" Пасјан, "Зарије Бујич", "Морава"	59	59
11	Просвета/Графикос	1954	Паргеш Печатница	154	55*
12	Станица за унапредување полјопривреде/стациона Бујлесор		Јајца	145	41
13- 17	5 Албански земјоделски задруги		Жегер, "Мируша",	30	30
18	Фармација (претходно ПОЕ) Компании кои се издржуваат од издавање на своите проекти		Трговија	4	4
				4,983	462
1	16 Новембар/28 Нентори		Трговија	662	205
2	Интел	1958	Текстил	2,427	110
3	Агрокултура/Младост земјоделски комбинат		Земјоделство и агро фабрика	1,800	107
4	АМД/Дрита		Авто школа	42	17
5	Поморавље/Анаморава		Трговија	42	14
6	Косовосировина/Хекуриште			10	9
	Сосема неактивни компании			2,236	107
1	Љаркулими		Трговија	215	65
2	Тутунски комбинат	1945	Агро фабрика	506	15
3	Јединство/Геута		Текстил	79	10
4	Ветеринарна станица (Албанска)		Ветеринарни услуги	10	6
5	Ветеринарна станица (Српска)		Ветеринарни услуги		0
6	Економија е пуеве		Шумска управа	5	5
7	Кино Гњилане		Кино	4	4
8	Текника Популоре			11	2
9	ИБГ Акумулатори	1976	Акумулатори	1,285	0
10	Банкос		Банка	15	0
11	Маканизими Приштина			10	0
12	Аеродром Гњилане			6	0
13- 16	4 напуштени земјоделски заедници			90	0
40	Вкупно			10,537	2,082

* Работат со значителни загуби

Извори: Косовска Надзорна Агенција, Оштина Гњилане, ЕИС испитување (посети на фирми).

Прилог Б: Вработување во приватниот сектор

Табела Б.1. Приватен сектор во кумановската област, Гњилане и Прешево (проценки)

	Куманово	Гњилане	Прешево	Вкупно
Бр. на работници	8,974	9,946	1,261	20,181
Бр. на фирми	~2,100	5,597	~720	~8,417

Извори:

- Куманово: Фонд за здравство (податоци базирани на илаќачиите на социјално осигурување; вкупно минус ОП секторот, јавна администрација и пензионери; лична пресметка; изјава лејто 2003; додадена проценка за пораст од 2003, до 1,000 работни места создадени во нови приватни фирми; во исто време околу 3,200 работни места се зајворила во поранешниот ОП сектор).
- Гњилане: Деловен регистар на Косово: од 5,597 регистрирани бизниси 4,585 имаат запишано број на вработени, вкупно 9,946.
- Прешево: ЕИС проценка базирани на деловниот регистар за бројот на компании, бројки за најголемиите приватни компании, и генерална проценка за фирми – поединци регистрирани во здруженија и осигурувањето број на мали приватни компании (види табела подолу)

Табела Б.2. Вработување во Гњилане во приватниот сектор

Дукани	Работници
Трговија	6,345
Ресторани, Кафулиња, Хотели	976
Занаетчи	1,250
Градежништво	680
Производство	776
Вкупно	10,027

Извори: Оштинска Гњилане, Економски именик, 2004. Според податоциите од деловниот регистар од ноември 2004, има 9,946 лица вработени во приватниот сектор.

Табела Б.3. Приватниот сектор во Прешево (2004)

Вид на регистрација	Бр.	Работници (проц.)
Приватни фирми	268	737
Самостални дукани	262	305
Членови на здруженија	190	220
Вкупно	720	1,286

Извори: оштинска администрација (самостојни дукани и фирми регистрирани во Лесковац), индивидуални здруженија (членови на здруженија). Даночната администрација дава бројка од “приближно 700” компании и самостојни дукани. Според Бироа за статистика на Србија (Соопштение 65, год. LIV, 13 април 2004) има 920 самостојни дукани во Прешево (177 идустрија за процесирање, 16 градежништво, 432 малопродажба и продажба на големо и авио-механичари, 71 хотели и ресторани, 141 транспорт, комуникација и складирање, 6 финансиски услуги, 39 недвижности, 6 здравство и социјала, 43 развој), но ова е во споредност со сите други податоци.

По проценка на работниците: Знаеме дека во приватниот сектор има 268 приватни компании регистрирани во судот во Лесковац, 262 само-вработени регистрирани во оштинската и други 190 или само-вработени организирани во 7 здруженија. Ова дава бројка од околу 720 бизниси. Само неколку од само-вработените имаат регистрирано други вработени. Можеме да претпоставиме дека 452 само-вработени (вкупно од оние поединечно регистрирани и во здруженија) вработуваат некои 50-100 лица. Појашка е проценка на вработени во

приватниите компании, бидејќи тие вклучуваат поголеми фирми како “Флуиди“ (50 вработени) или “Саба Белца“ (15), но исто така и многу мали компании без нивен или 1-2 вработени. Приближно можеме да претпоставиме дека најголемиот 20 компании вработуваат приближно 250 лица (со “Флуиди“, “Вели Транс“, “Саба Белца“ над просекот од 10, но со бројни стилоари, поголеми ресторани и тн. со околу 10 и нешто помалку). Ако претпоставиме дека има во просекот 2 вработени (директор и 1 вработен) за оситиотокот на 243 компании, ќе добиеме процена од 737 (250 + 486). Додавајќи ја проценката од 525 само-вработени, добиваме вкупно 1,261 вработени во приватниот сектор.

Прилог В: Вработување во јавниот сектор

Табела В.1. Јавна администрација во кумановската област, Гњилане и Прешево

Сектор	Куманово	Гњилане	Прешево
Образование	1,633	1,877	634
Предшколско	70	49	--
Основно образование	1,217	944	464
Гимназија	335	509	170
Друго (“Српско образ.”, специјално образ.)	11	353	--
Гњилане вПедагошки факултетг	--	22	--
Здравство	953	939	149
Здравствени домови; медицински центри	953	823	149
Друго	--	116	--
Општинска администрација	78	383	183
Администрација	78	276+13	101
Општински центри за граѓанска регистрација	--	10	--
Култура/Културни центри	--	29	27
Радио/ТВ	9	8	7
Спортски стадиони	--	--	4
Предшколска /Образование	--	13	44
Против пожарна бригада	--	34	--
Централна Администрација	1,409	845	4320
МФ - даночна управа/приходи.	62	46	23
МФ - управа за јавно плаќање/ Трезор	--	3	6
Царина (Српска страна, регистрирана во Врање)	70	--	--
Централен регистар	9	--	--
Регистрација на возила/возачки дозволи/инсп.	--	30	--
Министерство за економија	12	--	--
Министерство за транспорт, ... урбанизам	23	--	--
Катастар (геодетска управа)	43	--	11
Биро за статистика	6	6	--
Министерство за земјоделие и шумарство	16	37	--
Агенција за поддршка на земјоделството	7	1	--
Министерство за труд и социјални работи	13	--	--
Центар за социјални работници	22	23	10
Пензионерски дом	29	--	--
Биро за вработување	25	20+12	4
Пензиски фонд	29	17	1
Фонд за здравство /Завод за здр. заштита	29	--	5
Министерство за здравство	4	7	--
Министерство за економија	6	12	--
Биро за развој на образованието	8	--	--
Министерство за правда	41	--	--
Основни судови	--	51	--
Регионални јавни обвинителства	--	18	--
Општински суд	130	41	39
Суд за прекршоци	--	26	12

Обвинителство	25	18+1	6
Центри за задржување	--	88+14	--
Полиција	607	315+12	~200
Министерство за одбрана	98	47	3
Агенција за спорт и млади	15	--	--
Министерство за култура	3	--	--
Културни центри	16	--	--
Архива	9	--	--
Библиотека	13	--	--
Музеј	18	--	--
Театар	21	--	--
Општински јавни институција	413	161	40
Комунално	183	88	40
Водовод	190	73	
Отпадни води + локален фонд за патишта	11+4	--	--
Липково			
Пазарна администрација	25	--	--
Државни јавни институција	584	250	79
Пошта	100	110	26
Телеком	(приватиз.)		
Електро стопанство	214	157	25
Железници	82	--	8
Одржување на шуми /администрација	120	--	13
Државна нафтена индустрија (бензиски станици)	(приватиз.)	--	7
ЈП за стопанисување со станбен простор	34	--	--
ЈП Македонија Пат	34	--	--
Вкупно	5,070	4,447	1,405

* вклучувајќи ја и малата општинска администрација во Липково (22), Ст. Нагоричане (6), Клечевце (3) и Орашац (3).

Извори:

- Куманово: Општинска администрација; подрачни единици на централни институции, податоци од Фондот за здравство.
- Гњилане: Министерството за Финанси и Економија (Приштина), Абдул Бресович (Директор за економија и менаџмент, општина Гњилане), Општински профил, КТА годишника за водовод АИИ. 4-1.
- Прешево: Општинска администрација; Синдикал, разни интервјуа и истражување на ЕИС.